

РОЖКОВА Л. І.

РОЗГОРТАННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ПОЧАТКУ 1930-х РОКІВ: СПРАВА "ПРОМПАРТІЇ" ТА ЇЇ ОСЕРЕДОК У СУМАХ

У статті розглядаються деякі аспекти політичних репресій проти інженерно-технічної інтелігенції на початку 1930-х років, зокрема, справа так званої "Промпартії" та одного з її осередків в Україні - на Сумському машинобудівному заводі імені М. Фрунзе.

Інженерно-технічна інтелігенція як об'єкт політичних репресій кінця 1920-х - 1930-х рр. привертала увагу ряду дослідників, зокрема, Г. Касьянова [1], С. Кульчицького [2], М. Шитюка [3], С. Гнітько [4], В. Нікольського [5]. Серію публікацій, присвячених трагічним долям керівників промислових підприємств Сумщини, зокрема, директора Сумського машинобудівного заводу ім. М.Фрунзе Л.Ф. Огороднікова, репресованого наприкінці 1930-х років, присвятила головний редактор редакційно-видавничої групи з підготовки і видання книг "Реабілітовані історією. Сумська область" І. Федоренко [6]. Разом з тим політичні процеси початку 1930-х років ще не стали предметом спеціального дослідження, зокрема, у регіональному розрізі.

Авторка даної статті ставить за мету на основі публікацій про політичний процес "Промпартії" та документів Державного архіву Сумської області (фонд Служби безпеки України) дослідити механізм розгортання політичних репресій проти інженерно-технічної інтелігенції на початку 1930-х років на прикладі сумського осередку цієї організації.

Першим політичним процесом, спрямованим проти технічної інтелігенції, була так звана "Шахтинська справа". У 1928 році органами ДПУ було "викрито", а фактично - сфабриковано, антирадянську шкідницьку підпільну організацію серед спеціалістів вугільної промисловості Донбасу. Учасниками організації були в основному спеціалісти непролетарського походження, з дореволюційними дипломами. Після показового судового процесу, що відбувся у Москві протягом травня - червня 1928 року, в країні розгорнулася кампанія переслідування інженерно - технічних працівників, що дістала назву "спецеїдство".

В роки першої п'ятирічки (1928-1932 рр.) керівництво СРСР пріоритетну увагу приділяло розширенню виробничих потужностей і технічному переобладнанню промисловості. Промислова модернізація країни значною мірою залежала від наявності кваліфікованих інженерно-технічних працівників, їх знань та досвіду.

Рожкова Людмила Іванівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри державно - правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету.

Сталінський метод "підхльостування" промисловості полягав не лише у прийнятті завищених планів, але й у спробах змусити виконавців втілювати ці плани за допомогою репресивних методів. Ідеологічним обґрунтуванням репресій було положення про зростання опору капіталістичних елементів в міру просування країни до соціалізму, загострення класової боротьби, вперше оприлюднене Сталіним на Пленумі ЦК ВКП(б) 1928 р. і неодноразово повторюване в подальшому [7, 413]. Наступний рік, названий генсеком "роком великого перелому", фактично змінив ставлення влади до технічної інтелігенції: від упередженого ставлення, залякування, нагнітання атмосфери недовіри щодо так званих "спеців" (тобто спеціалістів промисловості з дореволюційним досвідом) до прямого терору та репресій. Додатковим аргументом для "підхльостування" темпів індустріалізації була напруженість у відносинах радянського керівництва з іншими країнами - культивування ідеології "обложеної фортеці". Фабрикуючи справу "Промпартії", Сталін інструктував голову ОДПУ В. Менжинського: "Зробити одним з найважливіших вузлових пунктів нових (майбутніх) свідчень... "Промпартії" і, особливо, Рамзіна, питання про інтервенцію і строк інтервенції..." [7, 75].

Невдовзі після завершення процесу у "Шахтинській справі" органами ДПУ було повідомлено про викриття інших "шкідницьких" організацій, зокрема "Промпартії" або "Союзу інженерних організацій".

Наприкінці 1930 р. у Москві відбувся показовий судовий процес над основними організаторами і керівниками "Промислової партії". Перед судом постали 8 осіб: керівники Вищої Ради Народного Господарства СРСР, професори провідних технічних навчальних закладів на чолі з професором МВТУ Л. Рамзіним. На відміну від "Шахтинської справи", за якою було засуджено фахівців-виробничників лише однієї галузі промисловості - вугільної, організація "Промпартія" включала осіб, що працювали у багатьох галузях промисловості, а також викладачів технічних навчальних закладів, науковців. Основні пункти звинувачення зводились до "диверсійної діяльності, спрямованої на руйнування виробничих сил радянської промисловості і тилу Червоної армії безпосередньо в момент інтервенції" [8, 156]. Жодними достовірними матеріалами ці звинувачення не підкріплювались. Всі підсудні визнали свою вину. Л. Рамзін і ще четверо підсудних були засуджені до розстрілу, проте в подальшому були амністовані.

Одразу ж після завершення показового судового процесу у справі "Промпартії" у Москві розпочалися арешти і в Україні. Ними були охоплені всі верстви інженерно - технічної інтелігенції: директори трестів та великих підприємств, головні інженери, керівники крупних цехів, професори технічних вузів (до двох тисяч спеціалістів по всій країні). Осередки "Промпартії", або, за версією ДПУ, "Українського інженерного центру", були виявлені у багатьох містах, в тому числі і в Сумах, на одному з найстаріших промислових підприємств України - Сумському машинобудівному заводі ім. М.Фрунзе.

Для заснованого наприкінці XIX ст. підприємства з ремонту та виробництва обладнання для цукрової промисловості, шахт Донбасу, залізниць, в 1920-х роках розпочався новий етап розвитку [9, 18]. Після завершення громадянської війни на заводі, що в 1922-1927 рр. носив ім'я

голови Раднаркому УРСР Х. Раковського, були відновлені виробничі потужності, переобладнані ливарний та механічні цехи, що зазнали найбільших ушкоджень внаслідок пожежі 1925 року. До речі, приміщення відбудованого механічного цеху (нині - механозбиральний цех №5 Сумського машинобудівного науково - виробничого об'єднання ім. М.Фрунзе), на думку сумського історика М. Манька, є цінним зразком промислової архітектури і потребує охорони як історична пам'ятка [10, 118]. Наприкінці 1920-х рр. розпочалася масштабна технічна реконструкція підприємства: велось будівництво котельного цеху, заводських електростанції та лабораторії.

Одночасно впроваджувалися нові технологічні процеси, зокрема, було освоєно електродугове зварювання, що дало можливість інтенсифікувати виробництво. Підприємство почало спеціалізуватися на випуску складного обладнання для нових галузей промисловості - хімічного та нафтового машинобудування.

Зростання виробничих потужностей супроводжувалося стрімким збільшенням кількості працюючих на підприємстві: з 1922 р. по 1927 р. чисельність працюючих на заводі зросла зі 100 до 1000 осіб [9, 19]. На підприємстві було організовано технічне навчання робітників за системою фабрично - заводського учнівства. Основні підрозділи заводу очолювали досвідчені інженери, що мали значний виробничий стаж, в тому числі, й на інших підприємствах України. Саме вони і стали жертвами нового етапу політичних репресій доби "великого перелому".

"Український інженерний центр" встановив зв'язок та контактував з контрреволюційними організаціями в найбільш важливих галузях промисловості України - енергетичній та машинобудівній. Остання галузь була представлена підприємствами, об'єднаними у Південний машинобудівний трест (ЮМТ), головний інженер якого, Гатов (за публікацією С. Гнітько, Гатов - авт.), входив до керівного складу УІЦ з центром у Харкові [4, 145].

У грудні 1930 р. органами ДПУ був заарештований головний інженер Сумського машинобудівного заводу ім. Фрунзе П.І.Гудков, який під час допиту заявив, що основну відповідальність за невиконання заводських замовлень несуть завідувач виробничого відділу П.І.Ліфшиць та заступник головного інженера І.П.Макаров [11, арк. 2]. Так були виявлені головні дійові особи сумського осередку "Промпартії". Згодом коло учасників збільшилося до 13 осіб, які представляли практично всі основні підрозділи підприємства.

Після арешту П.І.Ліфшиця у березні 1931 року Сумський оперативний сектор ДПУ УРСР порушив справу про створення на заводі ім. М. Фрунзе контрреволюційної диверсійно-шкідницької організації та її діяльність протягом 1930-го - початку 1931 року. Матеріали справ, що зберігаються у Державному архіві Сумської області, свідчать про те, що осередок нібито ставив за мету "повалення Радянської влади шляхом здійснення шкідницької діяльності в машинобудівній промисловості, послаблення обороноздатності СРСР та активної допомоги інтервентам" [12, арк. 1].

Узагальнена характеристика членів організації не дає уявлення про рівень кваліфікації інженерних працівників, але містить традиційний набір штампів: "старі інженери, виховані у дореволюційній школі, колишні члени

антирадянських партій, колишні офіцери царської і білої армій, старі службовці заводу, вороже налаштовані, з антирадянською ідеологією". [12, арк. 1]

З матеріалів архівно - слідчої справи дізнаємося, що осередок мав керівника в особі Петра Ісайовича Ліфшиця, уродженця м. Олександрівська (Запоріжжя), з міщан, з вищою освітою (за фахом - інженер - механік), одруженого [12, арк. 20]. Колишній член партії лівих есерів. З 1917 р. був членом Харківського комітету есерів, двічі перебував під арештом за активну антирадянську діяльність: уперше - 1919 р., вдруге - 1921 р., був засуджений до заслання у концентраційний табір, але в подальшому - амністований, перебував під судом за статтею 99 за випуск бракованої продукції і був виправданий. Зазначимо, що поняття "терор" та "концтабори" були офіційно запроваджені 1918 року Постановою Раднаркому РФСР і широко застосовувалися для боротьби з "контрреволюцією".

Фото П. І. Ліфшиця з архівно-слідчої справи

Факт приналежності особи до будь - якої дореволюційної політичної партії, тим більше - до її керівництва, розцінювався більшовицькою владою як свідчення "соціальної небезпечності", а при певних обставинах міг бути використаний як привід для переслідування та розправи. У матеріалах справи П. Ліфшиць характеризується як "людина з антирадянським минулим, чуждий Радянській владі, намагався зірвати виробництво заводу Фрунзе, а також інших підприємств шляхом невиконання важливих замовлень". Очевидно, що органи державної безпеки не могли залишити поза увагою людину з такою біографією.

Біографія другого керівника осередку видається, на перший погляд, політично нейтральною. Макаров Іван Петрович, 1892 р. н., походив з міщан Донської області, за фахом - інженер - механік, безпартійний, перебував за кордоном до 1920 року, під судом та слідством не перебував... Проте одного лише "перебування за кордоном" (І. Макаров здобув інженерну освіту і певний час працював у Німеччині) було достатньо для зарахування до "таємних

ворогів радянського режиму". До речі, під час розслідування справи до всіх звинувачень, висунутих І. Макарову щодо його діяльності в осередку "Промпартії", додалася ще й "технічна неграмотність" і навіть відсутність диплома про вищу освіту.

Про решту 11 учасників організації у матеріалах справи біографічних даних немає. Відомо, що вони обіймали посади керівників основних підрозділів підприємства [12, арк. 10]. Окрім згаданого вище головного інженера заводу П. І. Гудкова, до складу осередку входили:

- Трухачов Г. М. - головний механік заводу;
- Гейнштотт М. А. - завідувач технічного відділу;
- Онищенко Д. П. - помічник завідувача виробничого відділу;
- Фатьянов М. І. - начальник механо-збирального цеху;
- Соколов Є. С. - начальник котельного цеху;
- Кочи А. І. - начальник ливарного цеху;
- Чернявський Г. І. - помічник начальника ливарного цеху;
- Матвеев А. А. - помічник головного механіка;
- Ляшенко В. С. - завідувач відділу капітального будівництва;
- Татаренко Є. Ф. - завідувач заводської лабораторії.

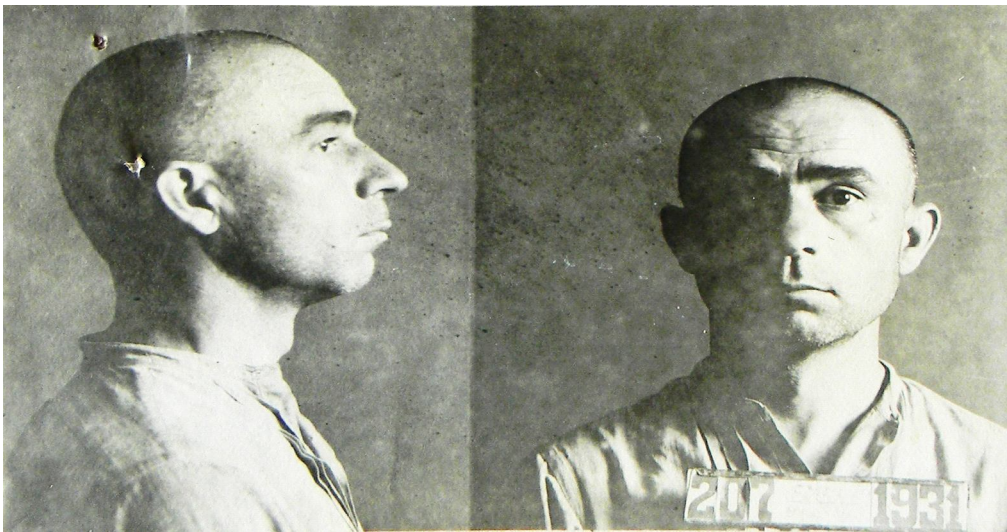
В обвинувальному висновку учасникам осередку інкримінувалася "шкідницька діяльність, що мала на меті повалення Радянської влади, послаблення обороноздатності СРСР та активну допомогу інтервентам" [12, арк. 2]. Що стосується конкретних напрямків діяльності осередку, то вона зводилась до наступного:

- а) Проведення диверсійних акцій на заводі з метою виведення з ладу основних агрегатів у цехах заводу та підготовки диверсії в момент інтервенції;
- б) Навмисне заниження виробничих потужностей заводу;
- в) Випуск неякісної продукції;
- г) Затримка обладнання, призначеного для військово-хімічної та цукрової промисловості та відправка іншим адресатам;
- д) Установка імпортного обладнання в тих цехах, де воно не було потрібно;
- е) Збільшення цифр виконання виробничих програм поквартально;
- ж) Навмисна затримка виконання замовлень;
- з) Затримка капітального будівництва та погіршення його якості;
- і) Створення фінансової кризи.

Найбільш вагомим звинуваченням з даного переліку була імовірна причетність членів осередку до диверсій. Як зазначається у справі, "диверсійна робота осередку виявлялася у поламках дизеля, парової машини, парового котла, резервної кукушки (крана - авт.), що призвело до виведення з ладу на тривалий час" [12, арк. 19]. Впровадження великої кількості нових машин, агрегатів, механізмів в умовах непомірно завищених планових показників (понад 37% на рік) [7, с. 413], починаючи з другого року п'ятирічки, призводило до поломок обладнання та аварій на виробництві, зниження якості продукції, зростання браку і, зрештою, загрожувало зривом виробничих програм. Це був зворотний бік радянської індустріалізації.

Існують припущення, що в роки перших п'ятирічок на підприємствах СРСР діяли іноземні агенти - диверсанти [4, с. 149]. Проте жодних доказів

щодо подібної діяльності на Сумському машинобудівному заводі органами ДПУ виявлено не було. Всі інші прояви "шкідництва" є, щонайменше, надуманими, а подекуди - і відверто абсурдними. Це визнавалося навіть самими керівниками спецслужб: у листі заступника голови ДПУ УРСР К. Карлсона до начальника Сумського оперативного сектора йшлося, зокрема, про те, що "у справі про шкідництво Ліфшиця і Макарова міститься багато неясних, неперевіраних слідством моментів, звинуваченим приписаний ряд шкідницьких актів, які викликають сумніви у своїй правдоподібності або нез'ясовані по суті" [13, арк 50].

Фото І.П.Макарова з архівно - слідчої справи

Вивчення матеріалів архівно-слідчих документів дає уявлення про механізми фабрикації політичних справ органами ДПУ, форми та методи діяльності радянських спецслужб. У справі зазначалося, що шкідницький осередок був створений на початку 1930 року завідувачем виробничим відділом П. Ліфшицем за завданням головного інженера Машхімтресту Гатова, що давав вказівки для практичного втілення на місці.

Дослідницький інтерес викликає зіставлення показань основних дійових осіб справи, залучення до осередку фахівців всіх основних підрозділів заводу, розподіл "обов'язків" між ними.

Наприкінці липня 1931 р. Сумським оперативним сектором ДПУ справу проти П. Ліфшиця та І. Макарова було завершено і передано на розгляд судової "трійки" при колегії ДПУ УРСР. 2 серпня 1931 року П.І. Ліфшиць був засуджений до 3 років позбавлення волі умовно, і з під варті - звільнений [13, арк. 28]. Справу проти І.П. Макарова та решти 11 учасників сумського осередку "Промпартії" було припинено. Незважаючи на порівняно "м'який" вирок, тавро засудженого у "політичній справі" зберігалось за керівником організації і в подальшому. 14 квітня 1951 р. Особлива нарада при Міністерстві Державної Безпеки СРСР розглянула клопотання П. Ліфшиця

про зняття судимості, в чому йому було відмовлено [11, арк. 114]. Таким був людський вимір справи про "шкідництво".

Отже, великий терор 1937-1938 рр. (на ці роки приходиться майже половина усіх жертв) зароджувався на початку 1930-х років, в період форсованої індустріалізації. Ціна її виявилась надзвичайно високою для українського народу, в тому числі через духовні втрати та недостатнє використання творчого потенціалу інженерно-технічної інтелігенції.

1. Касьянов Г.В. "Шахтинська справа": один з перших процесів, сфабрикований органами ДПУ / Г.В.Касьянов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Респ. міжвід. зб. наук. пр. / Ін-т іст. Укр. - К., 1991. - вип. 1. - С. 36-45.

2. Кульчицький С. Сталінська індустріалізація України: перший п'ятирічний план на 1928/29 - 1932/33 рр. / С. Кульчицький // Історія в школах України. - 2003. - №6. - С.48-53.

3. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття / М.Шитюк. - К. : Тетра, 2000. - 534 с.

4. Гнітько С. "Український інженерний центр" - філіал "Промпартії" в Україні (1930 - 1931 рр.) / С. Гнітько // З архіву ВУЧК - ГПУ - НКВД - КГБ. - 1999. - № 1-2. - С. 142-155.

5. Нікольський В. Основна диверсійна і наймогутніша з організації, створених "Промпартією" / В.Нікольський // Правда через роки: статті, спогади, документи. - Донецьк, 1995. - Вип. 1. - С. 40-46.

6. Федоренко І. Пам'ятати, щоб не допустити / І. Федоренко // Фрунзенець. - 2007. - № 46 (16 листопада), № 47 (23 листопада), №48 (30 листопада).

7. Політична історія України. ХХ століття у 6 томах. Т.3 / В. Греченко, Л. Гриневич, С. Кокін та ін. - К : Генеза, 2003 - 448 с.

8. Викторов Б.А. Без грифа "секретно". Записки военного прокурора / Б.Викторов. - М.: Юридическая литература, 1990. - 336 с.

9. Москаленко В.П., Попов Б. В., Обозний Н.П. АО "Сумское" машиностроительное научно-производственное объединение им. М. Фрунзе". Исторический очерк / В.П.Москаленко, Б. В. Попов, Н.П. Обозний. - Сумы : Слобожанщина, 1996. - 480 с.

10. Манько М. Суми та сумчани у документах сучасників книга 2 (1685 - 2008). / М. Манько. - Суми : ВВП "Мрія 1" ТОВ, 2008. - 436 с.

11. Державний архів Сумської області (ДАСО), ф. Р7641, оп.1, спр.717.

12. ДАСО, ф. Р7641, оп.1, спр.718.

13. ДАСО, ф. Р7641, оп.1, спр.719.

Рожкова Л. И. Начало репрессий против инженерно-технической интеллигенции в начале 1930-х годов: дело "Промпартии" и ее отделение в Сумах

В статье рассматриваются некоторые аспекты политических репрессий против инженерно-технической интеллигенции в начале 1930-х годов, в частности, дело так называемой "Промпартии" и одной из ее ячеек на Украине - на Сумском машиностроительном заводе имени Фрунзе.

Rozhkova L.I. Deploying repression of engineering - technical intellectuals in early 1930-ies: case "Industrial Party" and its branch in Sumy

This article discusses some aspects of political repression against engineering - technical intellectuals in early 1930-s, in particular, the case of so-called "Industrial Party" and one of its branches in Ukraine - Sumy Machine-Building Plant named after Frunze.

Отримано 29.05.2013